

Јелена Глишић, виши библиотекар
Универзитетска библиотека „Никола Тесла” Ниш
jelena.glisic@ni.ac.rs

УДК 027.7:727.3(497.11 Ниш)(091)

Прегледни рад
Примљено: 6. 5. 2021.
Редиговано: 12. 5. 2021.
Прихваћено: 1. 9. 2021.

БИБЛИОТЕКАРИ КАО ИСТРАЖИВАЧИ И ЧУВАРИ КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКОГ НАСЛЕЂА:
ГРАЂА ЗА ПОВЕСНИЦУ ЗГРАДЕ УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

Апстракт: Библиотекари савременог доба, верни пратиоци динамичних друштвених промена, нових трендова у култури и образовању и доминантног технолошког прогреса, стимулисани различитим потребама све захтевнијих корисника библиотечких услуга, активно суделују не само у пласирању актуелних информација (наставно-научног и културно-уметничког карактера), већ су и вредни истраживачи, посвећени чувари и промотери културно-историјског наслеђа. Трагање за поузданим повесним изворима и представљање писане и сликовне историјске грађе, нарочито оне која осветљава бурну историју града Ниша, запажен је део социјално-културног деловања Универзитетске библиотеке „Никола Тесла”, која овом граду и припада. Централна тема овога рада, препознатљива и у дугогодишњем раду посленика ове библиотеке на осмишљавању и презентовању њених културно-образовних садржаја, јесте историјат здања Универзитета у Нишу (у којем је смештена и Библиотека), познате историјске зграде, која је „у народу остала упамћена као Бановина.”¹

Кључне речи: библиотеке, библиотекарски центри, културно-историјско наслеђе, културно-образовна делатност, Моравска Бановина, палата Окружног начелства, зграда Универзитета у Нишу.

1. Библиотеке као истраживачки центри, чувари и промотери
културно-историјског наслеђа

Интересовање за проучавање културно-историјског наслеђа, од националног или локалног значаја, његово чување и презентовање (укључујући и примену данас веома развијених дигиталних технологија), једна је од заступљенијих тема на пољу ангажовања истраживача и делатника у оквиру установа и институција из области науке, просвете и културе.

Као покретачи и реализатори активности у вези са креирањем, похрањивањем и пласирањем информација од културно-историјске важности

¹ З. Б. Живковић, Универзитетска библиотека „Никола Тесла”: историја развоја и опремања библиотечког простора: грађа за историју: [рукопис], Ниш 2017, 11.

препознати су и признати и библиотечки системи свих профила. „Књиге и библиотеке имају значајну социјалну улогу.”² Савремене Библиотеке, библиотеке информатичког доба, са својим фондовима разноврсне, па и драгоцене културно-историјске грађе, помно следећи свако достигнуће технолошко-техничког прогреса и развој читалачке публике, постају центри знања, који делују преко разнообразних културно-просветних садржаја, јер знање постаје елемент културе само ако је подељено с другима, ако је доступно.

„Развијену културно-пропагандну и просветну делатност имају не само националне и матичне библиотеке, већ и мање општинске, као и високошколске.”³ Све оне, својим „струковним посебностима, које омогућавају прожимање библиотекарства са другим дисциплинама, као и хоризонтално повезивање у оквиру струке у интересу народа и њему припадајуће културе,”⁴ партиципирају у „културној дипломатији као друштвеној, образовној, уметничкој кореспонденцији у циљу представљања историјских, културних и државних тековина.”⁵

Библиотеке, на тај начин, постају чувари сећања, „учесници у чувању баштине и места, где можемо учити о нама самима, свету око нас и какав је био пре нас.”⁶

1.1. Истраживање локалне историографије у нишкој универзитетској библиотеци

Корпусу високошколских библиотечких система, који у своме пословању јасно показују искорак из своје основне делатности („задачи сваке високошколске библиотеке надовезују [се] на наставни и научноистраживачки рад Универзитета”⁷), припада и Универзитетска библиотека „Никола Тесла” у Нишу,⁸ која својим друштвеним ангажовањем показује да је оријентисана „да ослушкује и препозна интересовања... шире јавности која је окружује, и да, прихватајући изазове савременог доба, прати иновације у области информисања, у обради и представљању разноврсне библиотечке, али и културно-уметничке, музејске, архивске и друге грађе.”⁹

Писана и сликовна историјска грађа, укључујући и ону (у нишкој универзитетској библиотеци увек актуелну) на тему града Ниша, која се континуално похрањује, брижљиво је сакупљана у фондове Библиотеке.

Ангажовање библиотекара Универзитетске библиотеке „Никола Тесла” на

² А. Вранеш, „Библиотеке и српска културна дипломатија”, у: Културна дипломатија и библиотеке, књ. 3, ур., А. Вранеш, Љ. Марковић, Београд 2013, 23.

³ К. Јаблановић, „Реч уредника”, у: Библиотеке у културном животу Србије, ур., К. Јаблановић, Краљево 2018, 5.

⁴ Исто.

⁵ Исто.

⁶ С. Ненезић, „Културна баштина: наша прошлост, садашњост и будућност”, у: Културна дипломатија и библиотеке, књ. 3, ур., А. Вранеш, Љ. Марковић, Београд 2013, 316.

⁷ Н. Перуновић, „Библиотека Универзитета у Нишу”, у: Десет година Универзитета у Нишу, [ур., Милутин Живковић], Ниш 1975, 75.

⁸ Једна је од трију универзитетских библиотека у Србији (основана као друга по реду, 1967. године). Београдска универзитетска библиотека датира из 1926., а крагујевачка из 1977. године.

⁹ Ј. Глишић, Задовољство је у давању: из историје Универзитетске библиотеке „Никола Тесла” у Нишу, Ниш 2017, 5.

терену проучавања историографије града Ниша, умногоме ће одредити и историјски значај објекта у којем се ова установа налази – зграда некадашњег Окружног начелства, или касније, још познатије, седиште Моравске Бановине, а данас нишког универзитета.

Посленици ове библиотеке (почевши од оних најстаријих), начиниће од „своје куће” – кроз дугогодишње припремање и презентовање разнородних, а, у новије време мултимедијалних, културно-образовних садржаја који за тему имају богати историјат зграде Универзитета у Нишу (изложбе, промоције књига, трибине, предавања, 3Д презентације) – простор сливања локалних и националних историјских токова у документоване приче. Они су свој неуморни истраживачки дух усмеравали не само на одгонетање појединости из историје здања Универзитета, већ и из живота свеколиком српству познатих и мање знаних Нишлија (привремених или сталних житеља града, чије је делање обележило и националну историју). Мото свих њих (остављен као поука генерацијама које ће их у томе послу наследити), којим су се руководили предано ишчитавајући, бирајући и исписујући странице српске историје, био је: *бити на услузи и од користи свеукупној читалачкој публици, а на понос своје граду*.¹⁰

2. Просветно и културно-пропагандно деловање нишке универзитетске библиотеке:источник грађе за повесницу зграде Универзитета у Нишу

Зачетке културно-просветне делатности нишке универзитетске библиотеке, која се односи на историјат зграде Универзитета у Нишу, назиремо у речима некадашњег њеног управника, Видосава Петровића: „За Ниш се каже да има пребогату историју, само је треба показати и доказати. Као библиотекар... нашао сам у томе смисао, и у тој идеји истрајавам.”¹¹

О бројним културно-образовним активностима Универзитетске библиотеке на ову тему сведоче годишњи извештаји руководиоца ове установе.¹²

Изложбом у холу Универзитета, „Научно стваралаштво југоисточне Србије: 1965–1976.”, отпочеће континуирано интересовање ове библиотеке за свеукупну делатност и историјат нишког универзитета.¹³ Прва забележена и запаженија активност, којом започиње низање нових страница историје Ниша, датира из 1985. године: поводом Дана Универзитета,¹⁴ хол ове установе украсиће изложба

¹⁰ Њима аутор и посвећује овај рад. У првом реду, преданим истраживачима историје Ниша – књижевнику, новинару и публицисти, Видосаву Петровићу (1936–2017), и истакнутом библиотекар, Зорану Б. Живковићу (1952–2021) – и дугогодишњим управницима нишке универзитетске библиотеке (први од 1976. до 1998., а други од 1998. до 2018. године), који су своје граду, и својој библиотеци, подарили драгоцену писану и сликовну грађу.

¹¹ М. Јевтић, „Видосав Петровић”, у: Библиотекари, књ. 1, прир., М. Јевтић, Београд 1998, 386.

¹² Архив Универзитетске библиотеке „Никола Тесла“ Ниш, неинвентарисана грађа, Извештаји управника о пословању Универзитетске библиотеке у Нишу од 1978. до 2017. године. Посебан одељак сваког извештаја односи се на културно-пропагандну активност остварену у току протекле школске године.

¹³ Изложбени панои, набављени две године раније, за прву изложбу Библиотеке, коришћени су све до 1992. године (у току првих неколико година у холу Универзитета), „када се, на зидове у холу Библиотеке, и на међуспрату, постављају застакљене витрине.” Види у: С. Јанчић, Универзитетска библиотека „Никола Тесла” у Нишу: првих педесет година: 1967–2017., Ниш 2017, 31.

¹⁴ Универзитет је, званично, основан 15. јуна 1965. године.

„Двадесет година Универзитета у Нишу”. Уследиће нове годишњице и јубилеји, које ће пратити и изложбене поставке Универзитетске библиотеке на тему већ споменутог научног стваралаштва или издавачке делатности Универзитета, као и историјата његовог знаменитог здања: 1990., за двадесет пету, затим 1995. за тридесету, 2000. за тридесет пету и 2005. године за четрдесету годишњицу постојања нишког универзитета.

Од 2005. године, група млађих библиотекара, заједно са искуснијим колегама, интензивније ради на редиговању постојећих и приређивању нових текстова, сакупљању докумената и сликовних прилога (пре свега фотографија) на наведене теме. Неколико публикација, у издању Библиотеке, представљају потврду њиховог ангажовања. Педесетом рођендану нишког универзитета (2015. година) посвећене су: стручна публикација „Зграда Универзитета у Нишу: библиографија”, драгоцен приручник пописане и класификоване литературе о здању Универзитета и монографије „Педесет година Универзитета у Нишу” и допуњено репринт-издање Универзитета из 1966. године, „Свечано отварање Универзитета у Нишу 1965. године”.¹⁵

Две године касније, у склопу прослављања полувековног јубилеја Библиотеке, биће публиковани нови наслови, које потписују библиотекари ове установе, а који представљају својеврстан подстицај за даље проучавање историје зграде Универзитета: „Универзитетска библиотека "Никола Тесла": 1967–2017.: историја развоја и опремања библиотечног простора: грађа за историју: [рукопис]”, „Иво Андрић у Нишу: зборник текстова: [рукопис]”, монографија „Универзитетска библиотека "Никола Тесла" у Нишу: првих педесет година: 1967–2017.” и „Очима других: библиографија чланака и текстова о Универзитетској библиотеци "Никола Тесла": 1967–2017.”¹⁶

Временом ће, као плод дугогодишњег истраживачког труда на проучавању историје Ниша и зграде нишког универзитета, узрости старе и развити се нове приче: грађа за повесницу здања Универзитета, чији ће део бити презентован и у овом раду. Неке од ових прича, учиниле су да град Ниш, и Србија, постану познати читавом свету. Једна од њих свакако је и она о „архитектонском драгуљу”¹⁷ на југу Србије.

Изградња и намена здања нишког универзитета. Зграда Универзитета, крај Нишаве, у срцу Ниша, најмаркантнија и најрепрезентативнија у граду, изграђена је 1886/1887. године, у неоренесансном стилу, по нацрту непознатог бечког архитекте, а „за потребе Начелства Нишког округа и Управе полиције.”¹⁸ Екстеријер и ентеријер овога, у своје време, модерног здања, Феликс Каниц (1829–1904)¹⁹ сликовито описује: „... Ова раскошна грађевина, којој је централни

¹⁵ Прве две публикације дело су библиотекара Горана Маринковића, а репринт-издање је приредио тадашњи управник Универзитетске библиотеке, Зоран Б. Живковић.

¹⁶ Аутори наведених дела су: рукописа Зоран Б. Живковић, а монографије и библиографије библиотекари Снежана Јанчић и Александра Спасић.

¹⁷ Назив је преузет из серије емисија приказаних на Радио-телевизији Србије – Види: В. Новаковић, Моја лепа Србија: архитектонски драгуљи Србије, 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=9aKqmlGLDZw>, приступ: 1. 4. 2021.

¹⁸ М. Војиновић, „Зграда Универзитета у Нишу”, Саопштења, 20/21, Ниш 1988/89, 285.

¹⁹ Путописац, етнограф и археолог аустроугарског порекла; велики познавалац југоисточне Европе. Од 1869. дописни члан Српског ученог друштва, а од 1892. године почасни члан Српске краљевске академије.

ризалит украшен стубовима и угаони ризалити у облику кула дају карактер монументалности... [има] унутрашње просторије, нарочито велику дворану за заседање и суђење, ликсузно опремљене, са богато декорисаним гвозденим пећима и шареним подним плочама увезеним из Немачке”.²⁰

У згради је, „у првим годинама по избијању Првог светског рата, када је Ниш био привремена престоница Србије, било и седиште српске владе. Све политичко-дипломатске акције на нивоу владе у то време, 1915. године, вођене су у њој.”²¹ „По завршетку рата, зграда је и даље припадала Окружном начелству, под које је, у то време, осим нишког, потпадало још пет срезова...”²² „Године 1925. дограђен је још један спрат, а 1930. године зграда постаје административно средиште²³ Моравске бановине.”²⁴ Пет година касније, у трећој фази изградње (када је подигнут улазни тракт и део који се повезује са бочним трактом окренутим према кеју), ова грађевина добија свој коначни изглед, заслугом београдског архитекте, Петра Гачића, који је идејни творац пројекта.²⁵ Управни апарат окупационе немачке власти (у трајању од 1941. до 1944. године) за седиште своје Фелдкомадантуре 809 (највиша војна, политичка и привредна инстанца) и Месне командатуре Ниш („надлежна за војно-управни и привредни окупациони режим у Нишу и непосредно повезана са српским квислиншким властима”²⁶) изабраће зграду некадашње Бановине.

„Приликом оснивања Универзитета у Нишу, 1965. године, цела зграда тадашњег Среза Ниш... додељена је Универзитету... али заједно са свим дотадашњим станарима – великим бројем разнородних институција које у ту биле смештене након Другог светског рата...”²⁷ Од 1967. године, када „Општина Ниш Универзитету уступа зграду на трајно коришћење и управљање,”²⁸ простор са овом установом дели и новооснована (њена прва организациона јединица) универзитетска библиотека.

„Зграда је 1972. године, на основу решења које је донео Завод за заштиту споменика културе из Ниша, званично проглашена спомеником културе... [и] уписана у регистар нишког завода, а године 1979. увршћена је и у категорију културних добара од великог значаја за целу Републику.”²⁹

У току претходне године, нишки универзитет прославио је још један јубилеј: педесет и пети рођендан. Библиотека је свој допринос дала до сада најпотпунијом изложбом фотографија здања Универзитета из различитих

²⁰ Ф. Каниц, Србија, земља и становништво, књ. 2, Београд 1985, 163.

²¹ Г. Маринковић, Педесет година Универзитета у Нишу, Ниш 2015, 5.

²² Исто.

²³ „Да би се ублажиле или чак елиминисале различите сепаратистичке тежње још од самог оснивања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, краљ Александар Карађорђевић, законом од 3. октобра 1929. године, дели тада већ Краљевину Југославију на девет бановина и десету Управу града Београда са Земуном и Панчевом...” Види: Д. Милосављевић, „Осамдесет година од оснивања бановина у Краљевини Југославији – Јеремија Живановић други пут међу Нишлијама”, Пешчаник, 8, Ниш 2010, 85.

²⁴ Г. Маринковић, н. д., 5.

²⁵ Трошкови доградње били су део ратне репарације, коју је Аустроугарска платила Србији због штете причињене у Првом светском рату.

²⁶ Г. Маринковић, Зграда Универзитета у Нишу: библиографија, Ниш 2015, 7.

²⁷ З. Б. Живковић, Универзитетска библиотека „НиколаТесла”..., 11.

²⁸ С. Јанчић, н. д., 8.

²⁹ М. Војиновић, н. д., 290.

раздобља његове градње (од којих су неке тек откривене и први пут представљене грађанству). Колоритна изложба, са много занимљивих историјских детаља, пропраћена одабраном грађом из фондова Библиотеке, названа је „Времплов: зграда Универзитета у Нишу кроз векове.”

Седиште ратне престонице Краљевине Србије. „Сто двадесет година зграде Универзитета” наслов је веома запажене изложбе, приређене за Дан библиотеке 2008.,³⁰ а „Ниш – ратна престоница” оне организоване, истом пригодом, 2014. године. Једна од значајнијих тема, којој је у изложбеном простору Библиотеке на овим поставкама дато репрезентативно место, јесте прича о седишту ратне престонице у Нишу. Поводом стогодишњице Великог рата, у холу Библиотеке приказана је 3Д презентација зграде Универзитета, као једног од објеката који су у току 1914. и 1915. године коришћени за потребе владе, краља, Скупштине или војске, а у највећој читаоници, Нишлијама добро познатој просторији банске палате, промовисано допуњено издање зборника текстова „Ратна престоница Ниш: 1914. и 1915.”³¹

У обраћању јавности, окупљеној на промоцији ове књиге, „управник Зоран Живковић истиче да је Видосав Петровић, бивши управник библиотеке и аутор књиге, заслужан што је читаоница³² у којој је заседала влада Србије током Великог рата реконструисана и сачувана у садашњем облику.”³³ На овоме месту је, поводом јубилеја, постављена меморијална плоча, с натписом: „Почетком Првог светског рата, од 26. јула 1914. до 16. октобра 1915. године,³⁴ Ниш је био ратна престоница Србије. У овој згради се тада налазило седиште српске владе и Министарства иностраних послова. Кабинет председника владе, Николе Пашића, налазио се у овој просторији.”

Исте, 2014. године, 28. јула, тадашња српска влада одржаће у овој згради седницу, у знак сећања на некадашње седнице српске краљевске владе, а на фасади поред бочног улаза у здање Универзитета, који гледа на реку,³⁵ постављена је још једна меморијална плоча, следеће садржине: „28. јула 1914. године у овој згради, тадашњем Окружном начелству и привременом седишту владе, примљен је телеграм о објави рата, који је аустроугарска монархија упутила влади Краљевине Србије. Овај чин означава почетак Првог светског рата.” Телеграм је – на основу забелешке³⁶ очевица, начелника Главне архиве Архива Србије у Београду, Ивана Герасимовића³⁷ (од 4. августа 1934. године) –

³⁰ Од 1984. године, 18. мај се обележава као дан оснивања Библиотеке.

³¹ Прво издање публиковано је 1996. године.

³² Садашња велика, или прва, читаоница (некадашња мала сала) реконструисана је 1984. године.

³³ А. Спасић, *Очима других: библиографија чланака и текстова о Универзитетској библиотеци "НиколаТесла": 1967–2017.*, Ниш 2017, 89.

³⁴ Сви датуми у раду који се односе на период пре 15. јануара 1919. године (када је – према Закону о изједначавању старог и новог календара, усвојеном 10. јануара – у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца престао да важи јулијански календар) наведени су по новом (грегоријанском) календару.

³⁵ Данас улаз у универзитетску библиотеку.

³⁶ Б. Јанковић и др, *Ниш – ратна престоница Србије 1914–1915: каталог изложбе*, Ниш 2014, 11.

³⁷ Начелник (и аутор белешке) је такође седео у ресторану „Европа”, недалеко од Пашићевог стола. Прим. аут.: на оригиналном документу стоји, уместо начелниковог пуног имена (Иван), иницијал И.

примио дежурни писар³⁸ у згради Окружног начелства (између 12 и 13 сати), а потом лично однео Николи Пашићу, који се налазио на ручку у нишком хотелу „Европа”.³⁹ Пашић је, примивши вест у сали пуној виђенијег београдског интелектуалног света, према речима начелника, кратко изјавио: „То смо и очекивали.”

Цар свију Руса. „Српска влада⁴⁰ је, у очекивању ратних намера Аустроугарске према Србији, 25. јула 1914. године, одлучила да своје седиште премести у Ниш.”⁴¹ Два дана раније, влада је, од аустроугарског посланика, примила ултиматум у једанаест тачака, на који је одговорила чинећи велике уступке аустроугарској монархији, но све захтеве било је немогуће испунити, а притом задржати интегритет и независност, који су постављеним ултиматумом били озбиљно угрожени.

Аустроугарска и немачка дипломатија, иступајући у служби империјалистичких интереса својих држава, шириле су дезинформације о Србији као кривцу за сарајевски атентат,⁴² те Краљевина остаје без иностране подршке. Стога се регент Александар Карађорђевић обратио руском цару, Николају II Романову, телеграмом, који је садржао молбу „да се [Височанство] најмилостивије заузме за судбину Србије.”⁴³ Приспели царски телеграм (27. јула), отворио је „Никола Пашић у згради нишког окружног начелства... и сазнао да се је Русија ставила на страну српског народа...”⁴⁴ У телеграму, упућеном српском краљу, је, између осталог, изнесен недвосмислен став руског владара: „... Ако и против наше најискреније жеље за миром не постигнемо успех, Ваше Височанство може бити уверено да, ни у ком случају, Русија неће пренебрегнути судбину Србије.” Пашић је, ганут, кроз сузе узвикнуо: „Боже милостиви, руски цар, каква утеха!”⁴⁵ Телеграм савезничке Царске Русије улио је снагу представницима српске државе, народу и војсци Краљевине, да издрже предстојеће зло – Велики рат.

Два нишка споразума. На истом месту је, 4. септембра ратне 1914. године, потписан „Споразум између Србије и Албаније”, у петнаест тачака, „којим је предвиђена унија Србије и Албаније, односно заједничка одбрана, заједничке царине и заједничко представљање у иностранству”.⁴⁶ Потписник споразума на

³⁸ Писар у тексту наводи и своје име и презиме – Момчило Дуришић.

³⁹ Хотел „Европа” налазио се на месту данашње главне поште, у Вождовој (бившој Пиротској) улици.

⁴⁰ У Ниш су пресељени: двор, Народна скупштина, Српска краљевска влада и сва министарства.

⁴¹ Б. Јанковић, „Ниш у Првом светском рату – окупација 1915. године”, Пешчаник, 8, Ниш 2010, 66.

⁴² Гаврило Принцип убија престолонаследника Аустроугарске, Франца Фердинанда, 28. јуна исте године.

⁴³ Ђ. Стаменковић, „Помоћ руског цара Србији”, у: Кључ старе Србије: нишке историјске занимљивости из два века, Ниш 1997, 46.

⁴⁴ Исто, 47.

⁴⁵ Б. Глигоријевић, Краљ Александар Карађорђевић у ратовима за национално ослобођење, Београд 2002, 125. Прим аут.: исти исказ Пашића, према Глигоријевићу, наведен је и у документима руске царске архиве: „Штрандман Сазонову 6. VIII 1914.”, у: Международные отношения в эпоху империализма – документы из архивов царского и Временного правительств, 1878–1917, V/15, Москва 1935.

⁴⁶ Б. Андрејевић, Споменици Ниша: заштићена културна добра од изузетног и великог значаја, Ниш 2001, 57.

албанској страни, Есад-паша Топтани, бивши албански министар војни и унутрашњих дела, подржан од српске владе и војске, враћа се у Албанију⁴⁷ и успоставља своју власт, обавезавши се да ће, заузврат, у својој држави сузбити деловање удружених аустријско-арбанашких оружаних снага, које су биле актери напада на територији Србије – „на градове и варошице на Косову и Метохији и у Македонији...”⁴⁸ Споразум је био веома значајан за Србију у зиму 1915. године, „када се српска војска повлачила кроз Албанију и спасавала...”⁴⁹

„Нишка конференција” (или „Нишки споразум”), догађај од међународног значаја, одржана је од 1. до 17. марта 1923. године, „у, посебно за ту прилику уређеној, сали зграде Округног начелства.”⁵⁰ Овим споразумом требало је „елиминисати, или барем драстично умањити, једну од кључних претњи, а то је било антијугословенско деловање Унутрашње македонске револуционарне организације (ВМРО), са бугарске територије. Посебно се то односило на упаде комитских чета које су на југословенској територији вршиле пљачке, саботаже, убиства виђенијих људи и представника власти, застрашивање становништва.”⁵¹ Постигнути договор између Југославије и Бугарске, (резултат рада Мешовите српско-хрватско-словеначко-бугарске комисије) важан је документ, који је штитио интересе безбедности новостворене југословенске државе.

Борисав Станковић службује у Нишу. На изложби из 2015. године, „Са писцем кроз време: Бора Станковић поново у Нишу”,⁵² актуелизован је сегмент из живота једног од најзначајнијих српских писаца епохе реализма – пресељење, са породицом, из Врања у привремену, ратну престоницу Србије, Ниш. Борисав Станковић (1876–1927), 1915. године, у згради владе, „службује као референт Црквеног одељења Министарства просвете. Град ће напустити заједно с владом, у јесен 1915. године.”⁵³ Председник владе повериће му одговорно задужење: „да службено прати вод, који је, повлачећи се, са собом носио мошти краља Стефана Првовенчаног (из Студенице, према Пећи).”⁵⁴

Сусрети у кабинету Николе Пашића. Председник владе и министар иностраних послова, српски и југословенски политичар, Никола Пашић (1845–1926),⁵⁵ једна је од личности које су својом делатном енергијом исписивале странице велике историје „малога града на реци Нишави”.⁵⁶ Кабинет, односно

⁴⁷ Маја 1914., Есад-паша је, услед побуне младотурских устаника у Албанији, побегао у Француску.

⁴⁸ А. Динчић и Б. Симовић, „Есад-паша у Нишу и поход у Северну Албанију”, у: Ниш у ратном дневнику министра војног деветстопетнаесте, Ниш 2015, 63.

⁴⁹ Б. Андрејевић, н. д., 57.

⁵⁰ И. Ристић, „Југословенско-бугарска конференција у Нишу 1923. године (Нишки споразум)”, Архив, 1/2, Београд 2017, 52.

⁵¹ Исто, 48–49.

⁵² Приређена у сарадњи са Музеј-кућом Боре Станковића (у склопу Народног музеја у Врању).

⁵³ Ј. Глишић, Са писцем кроз време: Бора Станковић поново у Нишу: каталог изложбе, Ниш 2016, 50.

⁵⁴ Исто, 16.

⁵⁵ Истакнути политичар и борац против аутократије, оснивач и вођа Народне српске радикалне странке и дугогодишњи премијер у владама Краљевине Србије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

⁵⁶ Француски путописац, Анри Пуле (Henry Poulet), бележи да је, путујући 1658. године за Блиски Исток, прошао преко „малога града који даје своје име малој реци Нишави”. Види: А. Пуле,

писаћи сто, председника налазио се „у углу велике сале (изнад улаза на првом спрату на Кеју Мике Палигорића), која је требало да служи за министарске седнице”.⁵⁷ Радни дан српског премијера и надахнут опис његове личности налазимо у записаним успоменама руског царског дипломате, кнеза Григорија Николајевича Трубецког:⁵⁸ „Био је то, крепак старчић са дугом седом брадом и бистрим, лукавим погледом још младих очију... Водио је крајње умерен начин живота... Најбоља црта његовог карактера била је спокојна уравнотеженост и уздржаност...”⁵⁹ „Рано ујутро Пашић је одлазио у Министарство и са кратким прекидом седео тамо читав дан. Он је у ствари управљао судбином Србије и одлучивао и о крупним и о ситним стварима. Све то постизао је не само благодарећи свом службеном положају, него и огромном личном ауторитету.”⁶⁰ Човек од интегритета, осведочени борац против аустрофилства, Пашић је, када је Србију напустила срећа на бојном пољу, почетком 1915. године, окупио око себе истакнуту српску интелигенцију пославши је у мисију неопходне помоћи у супротстављању снажној аустроугарској и немачкој пропаганди. Кабинет председника владе неми је сведок многих његових сусрета са српском, али и истинољубивом иностраном интелектуалном и културном елитом.

У одбрану права и слободе.⁶¹ Родолф Арчибалд Рајс (1875–1929)⁶² оставиће неизбрисив печат у српској националној историји, као један од оданих пријатеља српског народа у Првом светском рату. Иза њега, о његовом боравку у Србији, остали су и писани трагови („О злочинима Аустро-Угаро-Бугаро-Немаца у Србији 1914–1918.”, „Ратни дописи из Србије 1914–1918.” и „Шта сам видео и проживео у великим данима: саопштења једнога пријатеља из тешких времена”). У последњем од наведених дела, насталом у Београду 1928. године, аутор описује и дане проведене у другој ратној престоници. Ово „своје дело посветио је онима који се нису вратили”,⁶³ „српском војнику... који је све упознао, највећу славу и највеће страдање”.⁶⁴

„Малиград”, у: Ниш у делима путописаца: од IV до XX века, прир. и ур., В. Петровић, Ниш 2001, 72.

⁵⁷ Б. Андрејевић, н. д., 56. Прим. аут.: овде је описана већ споменута прва (највећа) читаоница универзитетске библиотеке.

⁵⁸ Уочи Великог рата на положају начелника Одељења за Блиски исток у Министарству унутрашњих дела у Русији. Царев посланик (део Руске мисије) у Србији 1914–1915. године. Од почетка свога службовања, 25. новембра 1914., борави у Нишу. Из Русије ће, његовим залагањем, српској војсци, на почетку рата, стићи зимска одећа и наоружање. Учествује у евакуацији владе преко Албаније. На месту изасланика у Србији остаће до почетка 1917. године. Исте године, написао је и своје мемоаре.

⁵⁹ Г. Н. Трубецки, Рат на Балкану 1914–1917. и руска дипломатија, Београд 1994, 75–76.

⁶⁰ Исто, 76.

⁶¹ Сарађујући са савезницима у Великом рату, Рајс истиче да је био вођен идејом да се бори „за одбрану права и слободе”. Види: Р. А. Рајс, Шта сам видео и проживео у великим данима: саопштења једнога пријатеља из тешких времена, Београд 1928, 3.

⁶² Швајцарски универзитетски научник немачког порекла, зачетник криминалистике и оснивач криминалистичко-полицијског института у Лозани (где је, од студентских дана, и живео), хемичар, форензичар, публициста и ратни извештач. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца доделила му је почасни официрски чин: Пешадијски капетан прве класе. Сахрањен је на топчидерском гробљу у Београду. У оближњем парку, 1931. године, подигнут му је споменик.

⁶³ С. Протић, „Влада у Нишу 1914–1915.”, у: Ниш – друга престоница: записи из политичке историје Србије, Ниш 2000, 159.

⁶⁴ Р. А. Рајс, н. д., 276.

Др Рајс, почетком септембра 1914. године, на позив српске владе (да извештава о аустроугарским зверствима почињеним на бојиштима у Србији), заједно са групом лекара добровољаца из Лозане, стиже у Ниш. Тадашњи министар унутрашњих дела, Стојан М. Протић (1857–1923),⁶⁵ повешће га ка Пашићевом кабинету, у „окружном начелству претвореном у дом владе.“⁶⁶ Сусрет са Пашићем, Арчибалд Рајс је описао као разговор људи који се разумеју с мало речи. На Рајсово питање шта може да учини за Србију, Пашић ће, пажљиво осмотривши саговорника, одговорити: „Требамо једног искреног пријатеља који зна посматрати. Пођите на фронт. Отворите очи и уши и кажите онда свету шта сте видели и чули.“ Тако ће Рајс изаћи „из председничког кабинета као званични и неутрални иследник српске владе и војске.“⁶⁷ Но, ратне страхоте и зверства окупатора над српским народом учиниће да брзо напусти „својства неутралца“⁶⁸ и постане „швајцарски добровољац српске војске“,⁶⁹ не напустивши објективност стручњака, и не огрешивши се о своју заклетву да говори само истину.

На задатку у Француској. Априла 1915. године, указом владе, за новог председника Српске краљевске академије постављен је знаменити научник, цењени политичар и истакнути родољуб, Јован Жујовић (1856–1936).⁷⁰ Убрзо ће га Пашић, „због многобројних Жујовићевих познанстава у научним и политичким круговима Француске“,⁷¹ упутити у Париз. У своме дневнику, Жујовић наводи да му је овим чином испуњена жеља (коју ће он на најбољи могући начин искористити) да помогне српску војску и да допринесе ратним напорима своје земље. Отпутоваће у Ниш, али ће га, у кабинету председника, уместо одсутног Пашића, сачекати само једна „усмена инструкција, која је гласила: "Паметан је Јова, знаће он шта треба да ради."“⁷²

Црноризац–мисионар и златоусту беседник. У априлу 1915. године, „у време када ратна срећа окреће леђа Србији“,⁷³ на иницијативу српског краља, Петра I Карађорђевића, уз једногласну сагласност српске владе, Пашић позива дворског свештеника и духовника, наставника богословља, јеромонаха Николаја

⁶⁵ Српски политичар, државник и публициста, један од оснивача Народне радикалне странке. Више пута је био министар финансија, а краће време и управник Народне библиотеке Србије. Након Првог светског рата, образовао је прву владу Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, и био први њен премијер. Написао је одговор на аустроугарски ултиматум Србији 1914. године.

⁶⁶ Р. А. Рајс, н. д., 9.

⁶⁷ Исто.

⁶⁸ Исто.

⁶⁹ Исто.

⁷⁰ Геолог, антрополог и први председник Српског геолошког друштва. Ректор Велике школе, дугогодишњи секретар Српске краљевске академије, а од 1915. до 1921. године и њен председник. Активан је у политици на листи самосталних радикала (министар иностраних дела, а касније министар просвете и црквених дела). Патриота је и на делу (будући да га, због година, одбијају у војсци, у току балканских ратова поклања и позајмљује велике суме новца породицама војника на фронту). Мисионари и лобира за српске националне интересе у Паризу и Лондону, популаришући борбу Србије за слободу.

⁷¹ Ђ. Ђурић, „Политичка делатност Јована Жујовића за време ослободилачких ратова 1912–1918: прилог проучавању историје српске научне елите“, Зборник Матице српске за историју, 65–66, Нови Сад 2002, 75.

⁷² Исто.

⁷³ Љ. Ранковић, Свети Владика Николај: живот и дело, Шабац 2013, 53.

Велимировића (1881–1956),⁷⁴ да дође у Ниш. Пред појавом, за своје време, веома образованог калуђера, миљеника и узора младе Србије, „највећег живог беседника Православља”,⁷⁵ који је, желећи да Божија наука буде доступна свим његовим сународницима, стизао свуда, нико није остајао равнодушан: „од чланова краљевског дома, до обичног чаршијског и сеоског света”.⁷⁶ Такав је био гост, пријатељ и сабеседник председника српске ратне владе – црноризац који је требало да и у великом и моћном западном свету (Америци и Енглеској), чије је поверење задобио, „беседи о Србији и српским борбама за ослобођење”,⁷⁷ јер „неко се морао супротставити снажној аустроугарској пропаганди у Европи и свету, која је сатанизовала Србе, као дивљаке, варваре, зликовце, убице својих и туђих краљева...”⁷⁸ „У импровизованом кабинету”,⁷⁹ повео се разговор: „Па шта да им кажем? – тражио је Николај инструкције. – Кашће ти се само – одговори Пашић шкрто и лаконски.”⁸⁰

Неуморни заступник јеванђељске речи и посленик на њиви Господњој, јеромонах Николај, оправдаће своје призвање и, до априла 1919. године (са малим прекидима, због пастирске службе у оцабини), испунити поверену му мисију „успешно радећи за Србију”.⁸¹ Његове пламене беседе – лична карта малог, јуначког народа, који је увек био на бранику хришћанске Европе – нарочито ће одјекнути у Лондону. Пред Видовдан 1916. године, архиепископ кентерберијски, лорд Рандал, наложио је свим црквама у својој јурисдикцији да се овај велики празник Срба обележи као српски дан. Јеромонах Николај беседи у велелепној катедрали Св. Павла у Лондону, која се сматрала архитектонским чудом, као први

⁷⁴ Др Никола Велимировић, један од стипендиста краља Петра I Карађорђевића (докторира теологију у Берну, а филозофију у Оксфорду) на постригу, 1909. године, добија име Николај. У току исте године, рукоположен је за јеромонаха, стиче докторат из теологије у Петрограду, где ће се и утврдити у Православљу, и постаје наставник београдске Богословије. Полиглот и врсни интелектуалац, пише, путује по Србији и плени својим проповедима. За заслуге у духовном и националном буђењу српске омладине одликован је од државе, 1912. године, Орденом Светог Саве IV реда. У Великом рату, од првог дана мобилизације у Београду, истиче се као добровољац са крстом у руци: благосиља, духовно руководи и укрепљује ратнике у првим борбеним редовима. Убрзо започиње своју доживотну пастирску, православну, али и патриотску и мировну мисију у Енглеској и Америци (у интервалима између држи епископску столицу у Жичи и Охриду), због чега ће допасти нацистичког логора Дахау и бити проглашен за издајника и непријатеља српског народа од нове комунистичке власти. Земаљски животи и духовнички пут завршиће, не крочивши више на тло своје родне земље, у савезничкој Америци. Срби и читав православни свет прослављају га као светитеља. Мошти Светог Владике пренете су из манастира Светог Саве у Либертвилу, 1991. године, у његово родно село, ваљевски Лелић, где и данас почивају. Свеправославни златоусту беседник, највећи Србин после Светога Саве, аутор је постхумно публикованих сабраних дела у дванаест томова, од преко две хиљаде страна (чланака, беседа, стихова, духовне, историјске и молитвене речи). Издавана су од 1976. године, заслугом тадашњег западноевропског Владике Лаврентија. Део његове рукописне заоставштине објављиваће, у часопису „Свети кнез Лазар”, од 1993. године, Епископ рашко-призренски Артемије. Остали необјављени текстови чекају своје време.

⁷⁵ Љ. Ранковић, н. д., 48.

⁷⁶ Исто, 43.

⁷⁷ Исто, 53.

⁷⁸ Исто.

⁷⁹ Исто, 54.

⁸⁰ Исто.

⁸¹ А. Т. Р., „Николај Жички Велимировић”, у: Енциклопедија Православља, том 2 (гл. ур. Д. М. Калезић), Београд 2002, 1322.

неангликански свештеник: „Храмом су се проламали уздаси и гласни јецаји”⁸² док је монах у скромној одежди, са места за проповед, беседио о страдању „једне мале земље са Балкана, у којој има један храм, и већи, и лепши, и вреднији, и светији од овога!”⁸³ Говорник је показао окупљенима, (који су, на челу са енглеским краљем, Џорџом VI, испунили храм до последњег места) слику нишке Ћеле Куле,⁸⁴ симбол жртвовања српских ратника, бранилаца крстоносне Европе од најезде иноверних. Резултат је била значајна материјална помоћ енглеског народа Србији и обећање енглеског монарха (изговорено у катедрали, истога дана) да „Енглеска неће вратити мач у корице док Србија не буде слободна.”⁸⁵

Мисија Николаја Велимировића називана је српском трећом армијом,⁸⁶ која је снагом речи и оружја храбро војевала у Великом рату и подизала углед Срба у свету.

У граду „светлих традиција”⁸⁷ Оснивачкој свечаности, приређеној приликом отварања нишког универзитета, 1965. године, присуствовао је и наш једини нобеловац, Иво Андрић (1892–1975). „Централни догађај био је разговор Андрића у Ректорату”⁸⁸ са првим ректором нишког универзитета, др Бранимиром Јанковићем, који га је упознао са радом и организацијом ове високошколске установе...⁸⁹ Након пријема у згради Универзитета, Иво Андрић ће, на студентском митингу (на летњој позорници у Тврђави), пред око четири хиљаде нишких студената, одржати говор. На крају свога говора, прослављени писац пожелео је младима, њиховим „наставницима и Универзитету да из њега дуго, у миру и напретку, излазе срећни, здрави нараштаји слободоумних и слободних, стваралачких и човечних људи...”⁹⁰ Три године касније, у склопу вишедневног обилажења значајних нишких културно-образовних установа и привредних субјеката, Андрић ће поново посетити универзитетски центар на југу Србије и његово седиште.

* * *

Презентоване приче о згради Бановине, најпознатијем историјском објекту

⁸² Љ. Ранковић, н. д., 69.

⁸³ Исто, 68.

⁸⁴ „Кула коју су за опомену Србима сазидали Турци од лобања палих Срба устаника у борби на Чегру 1809.” Види цитат у: „Ћеле Кула”, у: Мала енциклопедија, том 3 (ред. Б. Благојевић), Београд 1978, 441.

⁸⁵ Љ. Ранковић, н. д., 69.

⁸⁶ Војсковође енглеске армије и британски министар војни, Дејвид Лојд Џорџ (1863–1945), називали су, уз српску и савезничку војску, мисију оца Николаја трећом српском армијом. Резултат његовог ангажовања у Америци биле су стотине хиљада долара послате Србији, али и реална „Николајева трећа армија”: 20.000 добровољаца словенског порекла, који су се херојски борили на Солунском фронту.

⁸⁷ Андрић ће, отпочевши свој говор на свечаном отварању нишког универзитета, Ниш назвати градом „светлих традиција”. Више о томе, види: И. Андрић, [Говор на студентском митингу 15. октобра], у: Универзитет у Нишу: свечано отварање универзитета 13., 14., 15. и 16. октобра 1965. године, ур., Н. Дамјановић, Ниш 1966, 68–73.

⁸⁸ Посета Ректорату и говор на митингу везују се за 15. октобар. Андрић је у Нишу остао још сутрадан.

⁸⁹ Ј. Младеновић, „Слике времена: Андрићеве посете Нишу 1965. и 1968. године”, Пешчаник, 4, Ниш 2006, 169.

⁹⁰ И. Андрић, [Говор на студентском митингу 15. октобра], у: Универзитет у Нишу: свечано отварање универзитета 13., 14., 15. и 16. октобра 1965. године, Ниш 1966, 73.

југоисточне Србије, представљају одабране сегменте недовршеног мозаика историографије о овоме здању, грађу за његову будућу повесницу.

Закључак

Круну широког програмског распона активности Универзитетске библиотеке „Никола Тесла” у Нишу представља перманентна одређеност за истраживање, чување и промовисање историјског наслеђа града Ниша, а нарочито за историју зграде у којој се налази. Одређујући се за овакве садржаје у креирању тема за едукацију и презентовање, ова просветно-васпитна установа поставила је обрасце за образовање и информисање, помажући нарочито младим нараштајима да боље сагледају или упознају сопствени идентитет. Инкорпорираност оваквих едукативних програма у наставно-научне процесе, као експресија неговања непролазних вредности једне заједнице, државе, или једнога народа, јесте и добра мера против колективног заборавља.

Извори

Архив Универзитетске библиотеке „Никола Тесла“ Ниш, неинвентарисана грађа. Новаковић, Владимир. Моја лепа Србија: архитектонски драгуљи Србије. 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=9aKqmlGLDZw>

Литература

- Андрејевић, Борислав. Споменици Ниша: заштићена културна добра од изузетног и великог значаја. Ниш 2001.
- Андрић, Иво. [Говор на студенском митингу 15. октобра]. У: Универзитет у Нишу: свечано отварање универзитета 13., 14., 15. и 16. октобра 1965. године. Ур., Никола Дамјановић. Ниш 1966. 68–73.
- Војиновић, Милорад. „Зграда Универзитета у Нишу”. Саопштења, 20/21, Ниш 1988/89, 285–297.
- Вранеш, Александра. „Библиотеке и српска културна дипломатија”. У: Културна дипломатија и библиотеке. Књ. 3. Ур., Александра Вранеш, Љиљана Марковић. Београд 2013. 23–59.
- Глигоријевић, Бранислав. Краљ Александар Карађорђевић у ратовима за национално ослобођење. Београд 2002.
- Глишић, Јелена. Задовољство је у давању: из историје Универзитетске библиотеке „Никола Тесла” у Нишу. Ниш 2017.
- Иста. Са писцем кроз време: Бора Станковић поново у Нишу: каталог изложбе. Ниш 2016.
- Динчић, Александар и Бојана Симовић. „Есад-паша у Нишу и поход у Северну Албанију”. У: Ниш у ратном дневнику министра војног деветсто петнаесте. Ниш 2015. 63–81.
- Ђурић, Ђорђе. „Политичка делатност Јована Жујовића за време ослободилачких ратова 1912–1918: прилог проучавању историје српске научне елите”. Зборник Матице српске за историју, 65–66, Нови Сад 2002, 69–101.
- Живковић, Зоран Б. Универзитетска библиотека „НиколаТесла”: 1967–2017.: историја развоја и опремања библиотечног простора: грађа за историју: [рукопис]. Ниш 2017.
- Јаблановић, Катарина. „Реч уредника”. У: Библиотеке у културном животу Србије. Ур., Катарина Јаблановић. Краљево 2018. 5–9.
- Јанковић, Бобан, Душан Андрејевић и Никола Арсић, Ниш ратна престоница 1914–1915 : каталог изложбе, Ниш 2014.
- Јанковић, Бобан. „Ниш у Првом светском рату – окупација 1915. године”. Пешчаник, 8, Ниш 2010, 66–83.
- Јанчић, Снежана. Универзитетска библиотека „Никола Тесла” у Нишу: првих педесет година: 1967–2017. Ниш 2017.
- Јевтић, Милош. „Видосав Петровић”. У: Библиотекари. Књ. 1. Прир., Милош Јевтић. Београд 1998. 363–399.
- Каниц, Феликс. Србија, земља и становништво. Књ. 2. Београд 1985.
- Маринковић, Горан. Зграда Универзитета у Нишу: библиографија. Ниш 2015.
- Исти. Педесет година Универзитета у Нишу. Ниш 2015.

- Милосављевић, Душан. „Осамдесет година од оснивања бановина у Краљевини Југославији – Јеремија Живановић други пут међу Нишлијама”. Пешчаник, 8, Ниш 2010, 85–91.
- Младеновић, Јован. „Слике времена: Андрићеве посете Нишу 1965. и 1968. године”. Пешчаник, 4, Ниш 2006, 167–175.
- Ненезић, Снежана. „Културна баштина: наша прошлост, садашњост и будућност”. У: Културна дипломатија и библиотеке. Књ. 3. Ур., Александра Вранеш, Љиљана Марковић. Београд 2013. 315–332.
- Перуновић, Невенка. „Библиотека Универзитета у Нишу”. У: Десет година Универзитета у Нишу. [Ур., Милутин Живковић]. Ниш 1975. 75–76.
- Протић, Стојан. „Влада у Нишу 1914–15.” У: Ниш – друга престоница: записи из политичке историје Србије. Стојан Протић. Ниш 2000. 145–172.
- Пулe, Анри. „Мали град”. У: Ниш у делима путописаца: од IV до XX века. Прир. и ур., Видосав Петровић. Ниш 2001. 72.
- Р., А. Т. „Николај Жички Велимировић”. У: Енциклопедија Православља. Том 2 (гл. ур. Димитрије М. Калезић). Београд 2002. 1321–1323.
- Рајс, Родолф Арчибалд. Шта сам видео и проживео у великим данима: саопштења једнога пријатеља из тешких времена. Београд 1928.
- Ранковић, Љубомир. Свети Владика Николај: живот и дело. Шабац 2013.
- Ристић, Иван. „Југословенско-бугарска конференција у Нишу 1923. године (Нишки споразум)”. Архив, 1/2, Београд 2017, 48–63.
- Спасић, Александра. Очима других: библиографија чланака и текстова о Универзитетској библиотеци „Никола Тесла”: 1967–2017. Ниш 2017.
- Стаменковић, Ђорђе. „Помоћ руског цара Србији”. У: Кључ Старе Србије: нишке историјске занимљивости из два века. Ђорђе Стаменковић. Ниш 1997. 46–47.
- Трубецки, Григорије Николајевич. Рат на Балкану 1914–1917. и руска дипломатија. Београд 1994.
- „Ђеле Кула”. У: Мала енциклопедија. Том 3 (ред. Б. Благојевић), Београд 1978, 441.